

2 1/3 kalv og 2 lam – sko til degnen og 1 tønde øl til deling – hvad 400 år gamle kirkeregnskaber fortæller

Af Mogens Jensen

Der klages med en vis ret fra mange menighedsråd over, at kirkeregnskaberne i vore dage er blevet så komplicerede, at almindelige mennesker ikke kan finde ud af at føre dem, måske knapt forstå dem. Det er nødvendigt med regnskabsuddannede folk til det. Hvordan så det ud for 400 år siden?

Denne artikel vil se på seks års regnskaber fra Grindsted Sogn i årene 1614-20. De blev sammen med regnskaber fra hele landet indkaldt af Chr. IV's Danske Kancelli i marts 1620. Sammen med 26 andre sogne i den nordlige del af Koldinghus Len hørte Grindsted til Jelling Syssel, hvis sysselprovst omhyggeligt lod sognenes regnskabsbøger afskrive og indsende samme efterår.¹

Sysselprovstierne var et levn fra middelalderens kirkelige inddeling, som levede videre i visse dele af landet til slutningen af 1600-tallet.² Indtil reformationen var sysselprovsten udnævnt af og tilhørte det pågældende stifts domkapitel. Efter reformationen udnævnte kongen provsten, der var regnskabsprovst for sysselprovstiets sogne og tilsynsførende med provstiets kirker.

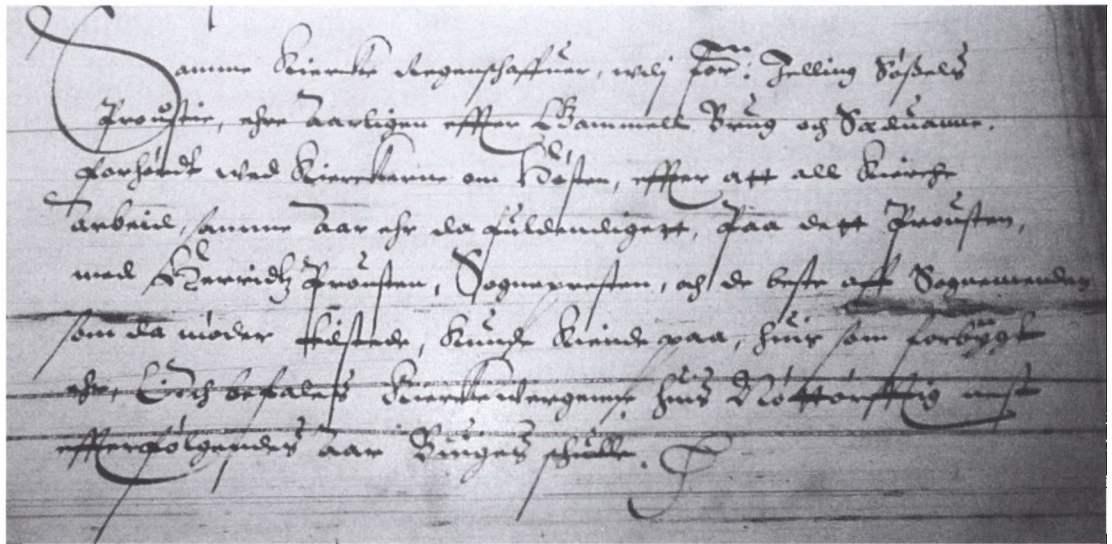
De bevarede regnskaber er revisionseksemplarer, dvs. sammendrag af kirkeværgernes løbende regnskabsregistre, udfærdiget i forbindelse med regnskabsprovstens revisionsbesøg. De er derfor summariske,

men giver alligevel et indblik i livet omkring sognets kirke.

Af faste indtægtsposter er der primært korntiende og kvægtiende. Grindsted Kirke ejede ikke derudover jord, som kunne give indtægter. Af faste udgiftsposter er der bidrag til regnskabsprovst, herredsprovst, sognepræst og degn. Desuden bispepenge og udgifter til vin, brød og kirkelys. Dertil en række afvekslende poster, der dækker udgifter til anskaffelser og reparationsarbejder ved kirken.

Der fandtes ingen »kirkekasse«, og der er ingen årlig statusopgørelse. Mellemværendet mellem kirke og kirkeværger reguleredes ved, at et overskud på kirkens regnskab det ene år blev ført som indtægt det næste. Et underskud og dermed udlæg af kirkeværgerne blev ført som udgift det følgende år. Kirkeværgerne fik ikke eventuelle udlæg forrentede, hvorimod en beholdning i hvert fald teoretisk set skulle forrentes med 5%. Det ses dog ikke at være tilfældet for det overskud, der blev overført fra 1614, det eneste år med overskud på Grindsted Kirkes regnskab inden for perioden. Det var da også kun på godt 4 Daler, så renten ville have beløbet sig til knapt 1 Mark, og fra 1615 var der et solidt underskud.

I revisionsmødet deltog ud over regn-

»Forord« til kirkeregnskaberne fra Jelling Syssel 1614-20:
 Samme Kierke Regenschaffuer, udj forn: Jelling Søssets
 Proustie, ehre Aarligen effter Gammell Brug og Sæduanne
 forhørdt wed Kierkerne om Høsten, effter att all Kierche
 Arbeid, samme Aar ehr da fuldendigett, paa dett Prousten
 med Herridtz Prousten, Sognepresten, och de beste aff Sognemenden
 som da møder tilstede, kunde kiende paa, huis som forbygt
 ehr, Och befales Kierkewergerne huis nøttørfstig næst
 effterfølgendes Aar Biuges schulle.

skabsprovst og kirkeværgen også herredsprovsten, som havde det kirkelige tilsyn med sognet. Desuden sognepræsten og sikkert degnen, og mon ikke også den lokale korntiendefæster var mødt op? Bemærkninger i revisionspåtegningen tyder på det.

Regnskaberne er ført i slettedaler. Der skulle 4 Mark til 1 Daler, 16 Skilling til 1 Mark. Enkelte steder bruges også møntbebegnelsen album, som er 1/3 Skilling.

Sognet var vidstrakt, men tyndt befolket. En opgørelse over tiendepligtige 30 år sene-

re viser, at der da var godt et halvhundrede husstande fordelt på 19 lokaliteter, mange med mere end en mils vej til kirken.³ Trods fremmede hæres hærgen i flere omgange i den mellemliggende tid har befolkningen nok været nogenlunde den samme og bosat på samme vis på regnskabernes tid.

PERSONER

Kirkeværgen

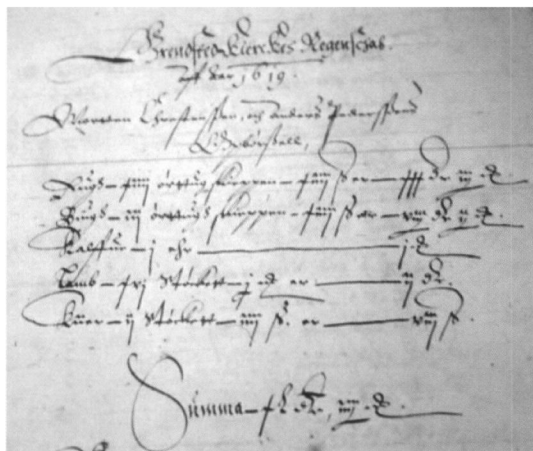
Middelalderens kirkeværgen var to lægmænd valgt af og blandt de bedste mænd i

sognet. De havde opsyn med bl.a. kirkebygning og inventar og førte kontrol med kirken midler. Dette embede blev videreført efter reformationen.⁴ Dog ikke altid med to lægmænd som kirkeværger. Kun i 13 af de 27 sogne i Jelling Syssel var det tilfældet, i de øvrige enten én sognemand, i et enkelt sogn sognepræsten, i ét sogn sysselprovsten selv og ellers den adelige korntiendefæster.⁵

Kirkeværger i Grindsted i årene fra 1614-20 var Morten Christensen i Sønderby og Anders Pedersen i Horsbøl. Regnskabspåtegningen i 1620 viser dog, at Morten Christensen var afgået ved døden inden for dette regnskabsår, idet det er hans enke, Maren Mortens og hans søn Hans, der aflægger regnskabet. Han havde ved sin død en gæld til kirken på 2 1/2 Mark og 3 Skilling, mens kirken skyldte hans kollega som kirkeværger 16 Daler og en Skilling. Udlæg og tilgodehavende på mellemregningen med kirken var altså ikke uden videre ligeligt fordelt på kirkeværgerne. Anders Pedersen kunne synes at være den mest formuende af de to, siden han havde råd til dette udlæg.

Morten Christensen beboede en af to gårde i Sønderby, som er omtalt i listen over tiendeydere i 1651, nok den gård, som da var beboet af Rasmus Mortensen, som efter navnet at dømme kunne være en søn. Anders Pedersens gård lå et par kilometers vej længere vestpå, den eneste gård i Horsbøl på nævnte liste. I 1651 var den beboet af Christen Andersen, også i det tilfælde vel en søn. Begge kirkeværger boede altså syd for Grindsted Å, mens kirken lå nord for åen.

Sikkert nok er en af de to tiltrådt som kirkeværger ved begyndelsen af de behandlede regnskabsår og har afløst Niels Christen-

Grindsted kirkes indtægter 1619.

sen fra Dall, der må have haft underskud på sin mellemregning med kirken. Det er den sandsynligste forklaring på en indtægtspost på 4 Daler og 2 Skilling i regnskabet for 1614 med teksten: »Niels Christensen i Dall hafuer betaltt aff sin Gield.«

Kirkeværgerne var centrale personer, når det drejede sig om kirkens økonomi og vedligehold. Sjællands første lutherske biskop Peder Palladius skriver om dem med ord, der også havde gyldighed 80 år senere: »De hedder kirkeværger, fordi de skal værge, forsvare kirken og tage sig af den, sørge for, at den får, hvad den skal have. De skal også opkræve det, man skylder den, og i det hele taget ordne Kirkens forhold sådan, at den kristne Almue til hver en tid uhindret kan høre Guds ord herinde.«⁶ Til dækning af deres arbejde havde de kirketienden til rådighed. Slog den ikke til på grund af større reparationsarbejder eller anskaffelser det enkelte år, måtte de som nævnt selv lægge ud, indtil kirken kunne betale tilba-

ge. Blev der overskud, havde de midler til rådighed, indtil kirken behøvede dem.

Man kan betragte kirkeværgerne som en slags mellemmand mellem sysselprovsten, som de skulle stå til regnskab for deres forvaltning, og sognet, hvis interesser omkring kirken, de skulle varetage. På samme tid var de provstens forlængede arm i sognet og sognets talsmænd op i det kirkelige system i alle forhold vedrørende kirkebygningen og dens økonomi. Det må have været en forudsætning for at varetage arbejdet som kirkeværge, at man kunne klare regning og skrivning til husbehov, så man kunne føre det nødvendige register over kirkens indtægter og udgifter. Der var da også på denne tid læse- og skrivefærdige bønder i langt de fleste sogne.⁷

Udpegningen/valget af kirkeværger foregik sandsynligvis i forbindelse med det årlige regnskabsmøde med sysselprovsten⁸ og i hvert fald med provstens billigelse. Der var næppe den store rift om stillingen, som kunne medføre både en ret stor og ulønnet arbejdsbyrde og betydelige økonomiske udlæg, hvilket også Grindsted Kirkes regnskaber viser.

Der kunne dog formentlig også være en mindre indtægt forbundet med hvervet i forbindelse med de forskellige bygningsarbejder. Det var sikkert kirkeværgerne, der havde de forskellige håndværkere indkvarteret og på kost og dermed også dem, der indkasserede kostpengene på 10 Skilling pr. mand pr. dag, som optræder ved alle håndværkerbesøg, og muligvis også dem, der først og fremmest stillede vogne til rådighed, når håndværkere eller materialer skulle transporteres, og derfor fik den nævnte

vognleje, som gennem alle årene var på 1/2 Mark for en mils vej med læs på. Og som nævnt kunne der også være tale om kortere eller længere 'lån' af kirkens midler i år med overskud.

Regnskabsprovst

Fra 1606 var købmand og borgmester i Vejle, Clement Sørensen (1573-1646) i 38 år kongeligt udnævnt sysselprovst for Jelling Syssel, det mindste og fattigste syssel i Ribe Stift, som på den tid strakte sig hele vejen tværs over Jylland.

Clement Sørensen, der var adeligt gift og i sin ungdom havde studeret i udlandet, hørte både kulturelt og økonomisk til byens overklasse. Således var han en af de største øksneeksportører i Jylland. Alene i 1616/17 eksporterede han 656 dyr. Han var Vejles næststørste skatteyder med en ydelse på 100 Rigsdaler i 1617, og i 1622 stod han med et bidrag på 100 Rigsdaler nummer et på listen over borgere, der investerede i et jysk salthandelskompagni. 1635-41 fungerede han ved siden af sin stilling som borgmester og sysselprovst som laugmand i Tønsberg Len i Syd Norge. I den lille bogsamling, han efterlod sig ved sin død, var da også en norsk lovbog sammen med bl.a. en svensk bibel og en tysk postil.⁹

Hvert efterår gennemrejste han som en slags »overkirkeværge«¹⁰ sit provsti sammen med sin skriver, så kirkeværgernes regnskaber kunne blive revideret, og nødvendige arbejder på og ved kirkerne kunne blive aftalt. Tidspunktet svinger fra år til år med 28. august og 22. oktober som yderpunkter for revisionsbesøgene i Grindsted. Regnskabsåret gik fra det ene års besøg af prov-

*Grindsted Kirke 1916 – i det ydre meget lig kirken 300 år tidligere.
(Foto i Grindsted Kirkes arkiv).*

sten til det næste års besøg og kunne altså have varierende længde.

Til dækning af sine udgifter fik regnskabsprovsten i 1614 af Grindsted Sogn 2 Daler, 1 Mark og 4 Skilling, de efterfølgende år forhøjet med 12 Skilling til 2½ Daler. Man kan med nogen ret kalde hans hverv »et 'ben' med udsigt til ekstra indtægter.«¹¹ Men sammenlignet med hans virksomhed som købmand og øksneeksportør var »benet« på et par slettedaler pr. kirke nok pænt, f.eks. målt på herredsprovstens 'honorar' på en Mark, men dog forholdsvis magert. Og de mange dage på rejse rundt til kirkerne om efteråret kan ikke uden videre have virket tillokkende. I 1614 blev det således til i alt 17 dage rundt i provstiet mellem 28. august og 12. december. Nogle af dem var sammenhængende og derfor med overnatning undervejs. Den 28. august var han således i Randbøl. Den følgende dag gjaldt det Grene, Grindsted og Sdr. Omme. Den 30. august var han i Brande, den 31. i Ø. Nykirke, den

1. september i Givskud og den 2. september i Uldum og Vindelev.

I alt indbragte arbejdet som sysselprovst ham i 1614 57 Daler, 1 Mark og 4 Skilling i regnskabspenge og desuden indtægterne af Bredsten Kirke, som var tillagt embedet som sysselprovst. Hvor store disse indtægter var, kan ikke afgøres, da regnskaberne ikke er med i arkivmaterialet.

Det er ikke ganske klart, om provsten, der stod til ansvar for kirkebygningens tilstand over for Kronen, i lighed med nutidens provster havde myndighed til at 'synsudsætte' de arbejder, der skulle udføres ved kirken. Sysselprovsten for Jelling Syssel gjorde det imidlertid. Han skriver i indledningen til de seks års kirkeregnskaber, at regnskaberne »høres årligen efter gammel brug og sædvane ved kirkerne om høsten, efter at al kirkearbejde samme år er fuldendiget, på det provsten med herredsprovsten, sognepræsten og de bedste af sognemændene, som da møder tilstede, kunne kende på,

hvis (hvad) som forbygt er, og befales kirkeværgerne, hvis nødtørftigt næste efterfølgende år bygges skulle.«¹² Dahlerup konkluderer da også: »Formentlig har Forholdet, om ikke altid i Praxis, saa i hvert Fald ideelt set været saaledes, at alle væsentlige Anliggender (Hovedreparationer, større Nyan-skaffelser etc.) paa Forhånd diskuteredes i Forbindelse med Visitationerne, hvorefter Provsten under de paafølgende Regnskabsrevisioner kontrollerede Iværksættelsen.«¹³

Det lyder både rimeligt og fornuftigt. Dels oparbejdede provsten gennem årene en erfaring på bygningsområdet gennem sit virke, dels kunne det vel tænkes, at kirkeværgerne, som naturligvis helst undgik, at deres udlæg på kirkens vegne blev for stort, søgte at udskyde økonomisk krævende arbejder længst muligt, så de måtte have pålæg om at udføre dem.

I forbindelse med større arbejder har provsten formentlig også været med til at forhandle med håndværkere og tilrettelægge arbejdets udførelse på den økonomisk set mest fordelagtige måde, bl.a. ved at samle en række arbejder af samme art inden for provstiet og tilrettelægge en rejserute for de omrejsende håndværkere, der skulle udføre arbejdet.

Herredsprovst

Herredsprovst over de to små herreder, Jerlev og Slaugs, med kun fire sogne i hvert var siden 1594 sognepræst Søren Poulsen (1561-1640) i Egtved-Ødsted pastorat. Det var dermed ham, der førte det gejstlige tilsyn med Grindsted Sogn. Ud over sin deltagelse i revisionsmødet var han derfor en gang om året på visitats i sognet, hvilket

passer med, at der hvert år bogføres 2 Mark »til provsten« svarende til den af Peder Palladius anførte takst: »Når han har udført sin tjeneste her hos jer, skal kirkeværgerne give ham 1 Mark af kirkekassen og så meget mad, drikke og foder til hestene, som han, hans køresvend og heste har brug for en stunds tid eller to hos kirkeværgerne.«¹⁴

Søren Poulsen var en veluddannet teolog med studier på universiteterne i både København og Leipzig, og også en stærk og handlekraftig mand. I disse 'ulvetider' kan man bemærke sig, at han i sine yngre år engang skulle have dræbt en ulv uden andre våben end en sten og en vognekæp. Efter eget udsagn på et nu forsvundet epitafium søgte han at være en retfærdig og rimelig embedsmand: »Herren med Legem og Sjæl og min Tro mine pligter at yde, ingen at træde for nær, derpå min stræben gik ud.«¹⁵ Det kan meget vel have været ved hans mellemkomst, at Grindsted Kirke i 1613 fik sin nye klokke støbt hos stadsstøberen i Lübeck. Få år efter hans tiltrædelse som præst i Egtved fik kirken dér i 1595 en klokke fra samme by.

Sognepræst

Indtil 1641 var Grindsted Sogn anneks sogn til Hejnsvig Sogn, hvor sognepræsten derfor boede. Fra ca. 1599-1620 var Niels Sørensen indehaver af embedet. I 1610 førte han en klagesag over »nogle Bønder wdi Riisbøll och ellers der wdi Sognit boendis,« som understod sig i at søge en anden kirke end Hejnsvig og derved snød ham for hans retmæssige offer ved de kirkelige højtider og handlinger. En næppe usædvanlig sag på den tid; men kongen pålagde lensmanden

*Grindsted Kirkes senmiddelalderlige indgangsportal.
(Foto i Grindsted Kirkes arkiv).*

på Koldinghus at undersøge sagen og sørge for, at lov og ret skete fyldest. Han var også – igen ikke usædvanligt på den tid – indblandet i en sag om en påstået heks, Marie Eskesdatter, som siden blev anklaget for at have forvoldt hans pludselige død i 1620 ved trolddom. »Han saaed paa en Stuoll och war hadstelig hedenkallit.« Hun blev dog frikendt ved landstinget året efter.¹⁶

Der figurerer årligt et ikke nærmere defineret bidrag på 1 Daler til sognepræsten. Desuden fik han hvert år et beløb svarende til to ørter rug til vin og brød og desuden i 1619 1 Daler til anskaffelse af en ny alterbog.

Degn

Degnen underviste ungdommen i den kristne børnelærdom, var kirkesanger, holdt

kirken ren og kirkegården ryddelig, og forestod klokkeringningen. Det sidste dog af naturlige grunde kun, hvis han boede i nærheden af kirken, hvad sjældent var tilfældet i annekssogne som Grindsted. Her måtte i givet fald en af sognemændene træde til.¹⁷ Det vides ikke, om der på denne tid boede en degn i Grindsted; men da kirkens regnskaber ikke viser nogen form for aflønning af en særlig ringer, kan det have været tilfældet. Ellers har kirkeværgerne formentlig enten personligt eller ved en af deres tjenestefolk måttet påtage sig den opgave. At der er blevet ringet, ses af, at der i 1617 er brugt 9 Skilling på en ny klokkestreng.

Selve aflønningen af degnen var kirkens regnskab uvedkommende. Han fik sin lille del af tiende og offer («når det regner på præsten, drypper det (kun) på degnen») og

måtte ellers klare sig på anden vis. Men regnskaberne rummer hvert år et mindre bidrag til degnen. I 1614 er der således bevilget ham 2 Mark for lysestøbning og til sko. Bevillingen til sko begrundes ikke, men har nok haft en eller anden forbindelse til lysestøbningen. Herom senere. Det følgende år bevilges 1 Mark uden nærmere forklaring. I 1615 er der to poster på hver 1 Mark, den ene for at »gøre lys«. Det følgende år igen to poster, men nu på 1/2 og 1 Mark, hvoraf den sidste er for lysestøbning. I 1618 og 1619 er der uden beskrivelse 1 1/2 Mark til degnen. Da der hvert år er indkøbt voks til lysestøbning, er i hvert fald en del af de uspecificerede poster formentlig gået til dækning af arbejdet med støbning, som synes at have været degnens ansvar og privilegium. Resten kan tænkes at have været et bidrag for hjælp med regnskaberne, som senest fra 1640'erne blev pålagt sognepræsterne, der fik 1 Mark »for regnskaberne at skrive«. ¹⁸

Tiendefæster

Titelbladet til regnskaberne for Grindsted Sogn fortæller, at ærlig og velbyrdig mand Bendix Norby til Urup har kirkens tiende i fæste. Han har på tidspunktet for regnskaberne været en ret ung mand, sikkert født i slutningen af 1580-erne. Han blev tidligt faderløs, da hans far, Peder Norby, blev henrettet i 1595 for drab på en af sine tjenere. 15 år senere led hans morbror og værge, Christoffer Rosenkrantz, samme skæbne på grund af groft bedrageri. ¹⁹ Omkring denne tid har Bendix Norby overtaget Urup herregård som sin arv og sikkert samtidig arvet korntienden for Grindsted Kirke.

Var hans ungdom turbulent, blev hans

alderdom det ikke mindre. Allerede i årene 1627-28 udplyndrede Marskal Wallenstein Jylland som en udløber af Christian IV's indblanding i 30-årskrigen. Igen i 1644-45 var der fjender i Jylland. Denne gang den svenske general Torstensson. Og sidst, men ikke mindst kostede svenskekrigene i 1657-59 ham dyrt i penge og efterlod ham med en totalt ødelagt ejendom. Indimellem opnåede han i 1642 at blive landsforvist af kongen for mened i en retssag mod en af hans standsfæller. Det kostede ham 2000 Daler at få lov at vende hjem efter tre år i det fremmede. Hans dødsår kendes ikke; men hans jordiske rester findes i den nu tilmurrede gravkælder under Grindsted Kirkes sakristi. ²⁰

Sognemændene havde forret til at fæste korntienden; men i Jelling Syssel var det kun tilfældet i ca. 1/4 af sognene, bl.a. i nabosognet Grene, hvor kirkeværgerne samtidig var tiendefæstere.

Fæstekontrakten skulle fornyes med års mellemrum. Det skete for Grindsted Sogn i 1616, hvor Bendix Norby betalte 50 Daler i indfæste for den kommende periode.

INDTÆGTER

Tiende

Kirkens økonomi var i middelalderen baseret på tiende, principielt set en tiendedel af alt, hvad der blev avlet på markerne, tillagt i stalden og fisket i havet. Den blev delt op i tre dele: en trediedel til kirkens drift og vedligehold, en trediedel til præsten og en trediedel til biskoppen, hvis andel efter reformationen tilfaldt kongen. Det er den trediedel af tienden, der tilfaldt kirken, det drejer sig om her.

Prædikestolen, som Bendix Norby bekostede i 1626.
(Foto forfatteren).

Korntiende

Fra 1572 begyndte kronen at bortfæste kirkens korntiende, der var langt den vigtigste indtægtskilde i kirkens regnskaber, på kontrakter til tiendefæstere. Der blev af myndighederne angivet en bestemt mængde som fæsteren skulle afregne med en kapitelstakst, fastsat af stiftet hvert år i februar-marts.²¹ De normtal, der blev fastsat i 1572 holdt sig uændret i de følgende århundreder. I løbet af 1600-tallet blev tallene dog nedsat i det krigs- og sandflugtshærgede Slaugs Herred, og dermed også i Grindsted Sogn.²²

For Grindsted Sogns vedkommende var

mængden sat til 14 ørtug rug á 10 skæpper og 3 ørtug byg á 12 skæpper. Der dyrkedes altså ikke havre i sognet. Kapitelstaksten svingede i de seks regnskabsår mellem 12 og 16 Skilling pr. skæppe rug, 10 og 14 Skilling pr. skæppe byg. Kirken var dermed sikret en nogenlunde fast indtægt, mens tiendefæsteren bar risikoen ved mindre avl eller lavere afsætningspriser og fik gevinsten ved større avl eller højere afsætningspriser. Generelt var kapitelstaksten dog sat i underkanten af markedspriserne, så der var en gevinst at hente.²³ Den samlede årlige korntiende svingede mellem 31 Daler, 3 Mark og 8 Skilling og 41 Daler og 3 Mark, men lå de fleste år et sted ca. midt imellem.

Kvægtiende

Var korntienden således nogenlunde sikker at budgettere med, så det lidt anderledes ud med kvægtienden, som muligvis kun deltes mellem præst og kirke,²⁴ selv om det anførte antal kalve i 1614 (2 1/3) taler for en deling i trediedele.²⁵

Der bogføres mellem en og tre kalve á 1 Mark hvert år, 12-20 lam á 1/2 Mark og to til fire kid á 4 Skilling. Der har åbenbart ikke været 'tiendet' af smågrise i sognet og ej heller af føl, kyllinger, gæslinger og ællinger, skønt der i princippet skulle 'tiendes' af al dyreproduktion. I praksis var det, som det ses, anderledes.²⁶ De manglende smågrise og føl kan ikke tages som udtryk for, at der ikke var heste og svin i sognet. Regnskaberne viser, at blytækkeren fik ister, flommefedt af gris, til sit arbejde. Og der var op til seks heste for vognen, når der skulle hentes tømmer til klokkehuset. Der anføres da også både heste og svin i opgørelserne over tab

under besættelserne i 1600-tallet.²⁷ Den samlede kvægtiende havde udsving fra 2 Daler og 8 Skilling til 3 Daler og 1 Mark, men lå de fleste år på godt 2 Daler. Selv om kvægtienden således kunne være svingende, var den samtidig kun en lille del af den samlede indtægt og betød derfor ikke så meget i det samlede budget.

Kvægtienden blev først afløst af en fast pengeydelse for hvert stykke tillagt kvæg ved Kvægtiendeforordningen af 7. april 1740. Men der kan næppe være tvivl om, at den i hvert fald delvist har været kapitaliseret i praksis langt tidligere. Det taler den helt faste pris, kalve, lam og kid bogføres til gennem alle årene, for. Havde kirkeværgerne skulle sælge dyrene på det frie marked, ville prisen uden tvivl have svinget noget. Der har jo også nok kunnet afleveres to kalve, men ikke 2 1/3, som bogføres i 1614! Og en praksis som Danske Lovs 70 år senere bestemmelse (2-23-2) om, at tienden skulle ydes, når den enkelte over en årrække havde tillagt 10 stykker kvæg (lam, kalve, føl, kid, grise, høns, gæs, ænder og bisværme), har ingen kunnet holde styr på. Den ville også have givet et langt mere uensartet antal dyr fra år til år. Bønderne har derfor formentlig sat sig sammen og har udregnet den samlede tiende og fastsat, hvor stor en andel af denne, de hver især skulle yde ud fra deres tillæg af dyr og den fastsatte pris på det enkelte dyr. En eller flere har derefter påtaget sig at levere det opgjorte antal dyr til kirkeværgerne mod kompensation fra de øvrige, eller har måske snarere afleveret det samlede tiendebeløb til kirkeværgerne i kontanter. Kvægtienden forfaldt naturligt nok til Sct. Hansdag, når alle dyr havde fået

deres afkom, derfor også kaldet »Midsommertiende« i Recessen af 1643 § 36.²⁸

UDGIFTER

Kirken

Ud over en mindre reparation af kirkestole i 1617, er der ikke i de seks regnskabsår foretaget arbejder inde i kirken, som derfor må anses for at have været i god stand indvendig. Dog har prædikestolen nok været noget skrøbelig. I hvert fald fik den i 1626 en afløser, som nu findes i den kirkehistoriske samling i kirkens tårn.²⁹

Kirkelys

Der var en årlig fast udgift til anskaffelse af to nye vokslys, eller rettere til indkøb af voks, som degnen derefter fremstillede lysene af. Indkøbene svinger mellem fire og 11 skålpund, sikkert afhængig af, hvor meget der var tilbage af de eksisterende lys, som kunne indgå i støbningen. Prisen svingede mellem 22 og 24 Skilling pr. skålpund. Degnens løn for »at gjøre lys« var normalt 1 Mark. Møn bevillingen af en ekstra Mark i 1614 »till skoe« skal kompensere slid på skoenene under den årlige tur til købstaden for at købe voks til lysestøbning? Eller måtte en af kirkeværgerne af sted, som kirkeværgen i Hvejsel, der i 1586 var »i Vejle om voks?«³⁰

Lysene var ikke som nu tændt under hele gudstjenesten, men kun i forbindelse med altergang, jf. K. L. Aastrups nutidige nadversalme med ordene: »Derfor på Herrens bord er sat/ de lys, som nu vi tænder.« (DDS 456). Peder Palladius begrundet denne sparsomme anvendelse af lysene med, at Guds klare sol skinner over vore hoveder og lyser så godt, at man »kunne træde nåle herinde, om

Livets hjul – afbildning af kalkmaleri fra Grindsted gamle kirke i Den kirkehistoriske Samling i Grindsted Kirkes tårn. (Foto forfatteren).

det var nødvendigt.« Derfor spotter man Gud ved at tænde lys, medmindre de har en ganske særlig betydning. Det har de to alterlys da også: »Det første lys på alteret brænder til hæder og ære for Jesu Kristi legeme, og det andet lys brænder til hæder og ære for hans velsignede blod, og især for at vore hjerter kan blive oplyste, så vi kan få en sand kundskab om vore synders forladelse, lige så tit vi går op for at lade os berette.«³¹

Alterbog

I 1619 »fich Præsten (en Daler) thill j nye

Alterbog«. Det drejede sig om alterbogen med »Søndagers Oc hellige Dagers Episteler oc Euangelia met Collecter oc andet at bruge udi Christi Nadduere effter Ordinantzens lydelse«, som det hed på titelbladet af bogen, der udkom i sin første udgave i 1556 befordret i trykken af Sjællands biskop Peder Palladius som opfølgning af Kirkeordinansen af 1539. Epistel- og evangelielæsningerne var taget fra Chr. III's danske bibel fra 1550. De to kollekttrækker var dels en række med oversatte gamle latinske bønner, dels en række med oversættelse af nye tyske bønner af Veit Dietricht, som fra 1580 blev eneste kollekttrække i alterbogen, som ud over gudstjenestens læsninger rummede nadverliturgien og ritualer for dåb og brudevielse.³²

Alterbogen kan være købt på Kolding Marked, som det anføres ved et lignende indkøb i 1616 i nabosognet Grene.³³ Den var en af tre bøger autoriseret til brug ved gudstjenesten. De to øvrige var til degnens brug: Niels Jespersens Graduale (melodibog) og Hans Thomissøns Salmebog. Disse bøger skulle for ikke at forsvinde lænkes til degnestolen.³⁴ Om alterbogen tilsvarende skulle lænkes til altret, må stå hen i det uvisse. Men at det var en kostbarhed, fremgår af, at prisen svarede til tiendeindtægten for fire kalve. Indkøbet viser, at det var kirkeværgernes opgave at holde kirken med de nødvendige bøger betalt af kirkens midler.

Brød og vin

»De mennesker, som det er blevet pålagt, skal sørge for, at brød og vin altid er til stede, så I kan nyde det. De skal sørge for, at det ikke er fordærvet, og at vinen ikke er

sur, så ingen af den grund holder sig væk fra sakramentet.«³⁵ Det var som nævnt præsten, der skulle sørge for brød og vin. Til at dække udgifterne fik han en fast kompensation udregnet efter to ørter rug, i regnskabsårene svingende fra 3½ Daler, 1 Mark op til 5 Daler, alt efter som kapitelstaksten var. Umiddelbart lyder det som en høj kompensation svarende til tiendeindtægten af 34-40 lam. Men en nøjere vurdering ville kræve kendskab til prisniveau på brød og vin og antal altergæster på årsbasis.

Vin har præsten kunnet købe i Vejle eller Kolding hos en vinimporterende købmand. Eller måske er indkøbet gået gennem herredsprovsten via de kalenter (konventer), det var påbudt provsterne at afholde med deltagelse af provstiets præster og sognedegne.³⁶

Om alterbrødet også er blevet indkøbt gennem en sådan form for fællesindkøb, må stå hen i det uviste. Kilderne er stort set tavse. I katolsk tid er oblaterne, som helt fra det 11. århundrede kendes i den stadig anvendte form,³⁷ blevet bagt i klostre, og distribueret derfra. Ved reformationen blev klostrene nedlagt. Men oblatjernene til fremstilling af de små brød, fandtes stadig og ligeså de nu forhenværende munke eller lægbrødre, der havde anvendt dem. Det kunne vel tænkes, at nogle af dem har slået sig ned som oblatbagere i en købstad og har fortsat produktionen. Danske Lov af 1683 (2-22-57) forudsætter, at oblater er et produkt, der indkøbes. Det kunne i almindelighed kun ske i en købstad. Og en eksport til Norge peger også på en centraliseret fremstilling.³⁸

At bagning og salg af alterbrød samtidig var et frit erhverv, viser en ganske vist 160 år

senere ansøgning til Kommercekollegiet om at måtte fortsætte med at levere alterbrød uden begrænsning af de ellers strenge regler i kollegiets markedspasordning af 1775. Den er skrevet af en Mathias Nicolai fra København, der hævder, at han siden 1750 har produceret oblater og forsynet alle kirker samt visse hospitaler i København og på Sjælland og Fyn med dem. Ansøgningen blev imødekommet, da brød ikke kunne henregnes til egentlige kram- eller håndværksvarer.³⁹

Kirketag

»Kirkeværgerne skal på skift gå op på hvælvingerne, bjælkerne og loftet for at se, at denne kirke ligger under tørt tag, om blyet er blæst af nogle steder eller en sten er i stykker, så det drypper ned på muren og hvælvingerne og ødelægger alt, så godtfolk kommer til at sidde herinde i regn og rusk og i uddunstningen fra gulv og mure og således får deres kroppe ødelagt netop her, hvor de skal hente deres sjæls saligheds lære.«⁴⁰

Kirken havde blytag på både skib og kor, et meget holdbart tag med en levetid på op mod 200 år. Men på grund af blyets iltning, skete der en langsom nedbrydning af taget, og der kunne opstå utætheder, så plader skulle støbes om.⁴¹ Det skete to gange i de få år, kirkeregnskaberne dækker. I 1616 blev 12 plader på skibets nordside ordnet, i 1619 var det 14 plader på korets nordside, der trængte til omstøbning. Det var to forskellige blytøbere, der forestod arbejdet, Jens Blytækker og Søren Nielsen Blytækker. Det fremgår ikke, hvor de var hjemmehørende.

Man må forestille sig, at problemerne

med taget er blevet drøftet under et eller flere af regnskabsprovstens besøg, og denne har måske direkte påbudt kirkeværgerne at få skaderne udbedret og har nok også derefter truffet aftale om arbejdet med en af de kendte blytækkere og tilrettelagt hans rute til de forskellige kirker i provstiet, der havde brug for hans besøg. I begge tilfælde drejer det sig om mindre reparationer. For korets vedkommende ca. en femtedel af nordsiden.

Hvorom alting er. Engang i sommeren 1616 kom Jens Blytækker til Grindsted med sit værktøj. Hans første opgave var at lave en lerforet grube i kirkegulvet mellem nord- og syddøren, hvor der både var let adgang udefra og læ til arbejdet med at smelte blyet. Sådanne gruber er fundet ved udgravning i mange kirker, bl.a. i Lyne Kirke i forbindelse med en restaurering i 1966.⁴² Træformen til at støbe de godt 1½ m lange og ca ½ m brede plader i, har han sikkert haft med fra sted til sted, hvorimod kirkeværgerne sørgede for det sand, der skulle danne bund i formen. Hele tre læs krævedes der til dette arbejde. Desuden har han medbragt de forskellige hamre han havde brug for til falsning og fastsømning af pladerne, blyøm (rifled søm med stort hoved med knopper på undersiden, der holdt godt fast i såvel blyplade som underlag),⁴³ og øser til at øse den varme bly fra gryde til form samt 'strygejernnet' til at glatte sandet i formen med før støbningen. Fedt til at gnide 'strygejernnet' med blev leveret på stedet. Som det fremgår af regnskabet for omstøbningen i 1619, blev der brugt ister og ikke voks fra et stjålet alterlys, som traditionen ellers siges at kræve.⁴⁴

Sognet stillede to 'plidskarle' (arbejds-

mænd) til rådighed for blytækkeren den ene dag, det tog ham at udføre arbejdet. Transporten til Grindsted er blevet foretaget af det sogn, han sidst havde arbejdet i, ligesom han efter arbejdet i Grindsted blev kørt herfra til Lildfrost v/Bredsten.

Regningen kom til at lyde på 2 Daler og 4 Skilling til Jens Blytækker til kost og løn og til blyøm, 1 Mark og 4 Skilling for kost til de to plidskarle, 6 Skilling for tre læs sand og 2 Mark til dækning af transporten af blytækkeren til Lildfrost, i alt 2 Daler, 3 Mark og 14 Skilling.

Hvad der springer i øjnene er, at der ikke er indkøbt nyt bly til omstøbningen som kompensation for den århundredlange 'fordampning' af bly i de gamle plader og svind ved støbeprocessen. De nystøbte plader har derfor været tyndere end normalt og af tilsvarende dårligere kvalitet og holdbarhed. Normalt blev der tilsat 5-10% nyt bly ved omstøbningen.

I 1619, da Søren Nielsen Blytækker var på besøg i Grindsted i to dage for at omstøbe 14 plader på nordsiden af koret, tilføjede man ikke mindre end 25% nyt bly, hvad der kan læses ud af de betydeligt mere udspecificerede regnskabsposter.

Første post er indkøb af ½ skippund og et lispund bly, i alt 88 kg, eller ca. 6½ kg pr. plade på ca. 25 kg nystøbt vægt. Det fremgår ikke, om blytækkeren havde blyet med; men det må anses for det mest sandsynlige, da der ikke anføres en udgift til afhentning af dette i en af købstæderne, som importerede blyet fra England eller Spanien.

Også de 200 blyøm og 18 vansche søm, som står anført i regnskabet, er sikkert leveret fra blytækkerens lager. Antallet af søm

lyder overraskende stort, idet hver enkelt plade normalt blev sømmet med fire-fem søm i overkanten, hvor den næste plade lappede over og dækkede sømhullerne, og med to søm i den hafte (vinkelbeslag af bly), som pladen blev forsynet med tæt ved dens nederste ende, i alt seks-syv søm pr. plade – eller med 14 plader højst 98 søm i alt. Tallet 200 kunne måske være en afskriverfejl for tallet 100 noteret i kirkeværgernes register. I så fald passer antallet nogenlunde. De 18 vansche søm har formodentlig været specialsøm til fastsømning af pladerne i en ombukning ned over vindskederne ved gavlen. Disse var almindelige bly søm, men da de skulle sidde i fri luft, fik de hovedet dypet i den smeltede bly, hvilket mindskede muligheden for korrosion af pladerne.⁴⁵

Er der ikke fejl i tallene, og det normale tilskud af bly ville være 5-10%, det normale forbrug af søm til en opgave af den størrelse ca. 100, må man konstatere, enten at de gamle plader har været meget tyndslide, og de nystøbte plader er blevet fastgjort ualmindelig solidt, eller at der på den ene eller anden måde er blevet overfaktureret for dette stykke arbejde.

Søren Nielsen havde åbenbart selv en medhjælper med, idet det anføres, at han var på kost 'selvanden' i to dage. Han brugte kun et læs sand til støbningen. Til gengæld er der prissat både den 'ister' (flom-mefedt), som han skulle bruge til 'strygejer-net' og 'Wed' (træ) til smeltning af blyet. Efter endt arbejde blev han fragtet til Thyregod.

Regningen kom til at lyde på 7 1/2 Daler og 12 Skilling for bly, 2 1/2 Mark og 2 Skilling for søm, 2 1/2 Mark for kost i de to dage, 2

Skilling for et læs sand, 4 Skilling for ister, 1/2 Mark for træ, 1 Daler og 4 Skilling i arbejds løn og 2 Mark for at køre ham til Thyregod, i alt 10 Daler og 3 Mark eller 7 Daler, 3 Mark og 3 Skilling dyrere end reparationen tre år tidligere, en forskel, der stort set svarer til indkøbet af supplerende bly.

Kirkegård

»Kirkegården skal også altid være ren og ordentlig. Der skal hverken være hyldebuske eller nælder, græsset må kun gå op til ankel. Det skal være smukt, jævnt, langt græs, som kirkeværgerne slår to eller tre gange om sommeren, så godtfolk kan gå på kirkegården til deres forældres grave.« Således skriver Sjællands første biskop, Peder Palladius, efter reformationen i sin visitatsbog i 1540'erne og lidt senere: »Kirkegården skal altså altid være ordentlig og ren. I skal for alt i Verden ikke tillade Okser eller Fæ at skide, med Forlov sagt, på Kirkegården og svine det Sted til, hvor Jeres Forældre ligger og hviler deres Ben. I skal jo også selv ligge og hvile der engang. Det er Jeres Sovested og Seng, hvor I skal sove til Dommedag. ... Sørg derfor også for, at den Seng, som I skal ligge den længste Tid i, altid er rent og smukt indhegnet med en Kirkegårdsmur med Riste, Låge og Porte, og hvad der ellers hører til.«⁴⁶

Når biskoppen så omhyggeligt forklarede, hvordan der burde være på kirkegården, kan man uden tvivl gå ud fra, at sådan var der ikke, selvom det næppe stod så grelt til, som kulturhistorikeren Troels-Lund i begyndelsen af forrige århundrede ville mene, når han karakteriserede den efterreformatoriske kirkegård som »en Allemands

Plads, hvor paa Landet Kvæget frit trampet ned, og i By enhver skød Genvej.«⁴⁷ Det er en langt senere tids dom ud fra andre skønhedsidealener end datidens og med en vægtlæggelsen på det personlige frem for det fælles, det fra andre gravsteder adskilte gravsted frem for »den store fælles grav.«⁴⁸

Grindsted Sogns kirkegård har været et sådant græsklædt areal rundt om kirken omkranset af et sten- og jorddige. Der fremgår ikke af regnskaberne, hvem der stod for græsslåningen og havde rådighed over høet. Det har vel været kirkeværgerne, eller måske degnen som delvist vederlag for renholdelse af kirkegården og klokkeringning. Men det fremgår af regnskaberne, at kirkegården var indhegnet af et dige, omend temmelig skrøbeligt.

I 1616 var kirkediget så dårligt, at det måtte »oplægges«. Der står ikke, hvem der har udført arbejdet, som kostede 1 Daler, 1 Mark og 7 Skilling. Men det har nok været lokale kræfter.

Allerede i 1619 trængte diget igen til oplægning; men nu blev det besluttet, at det skulle omsættes og forbedres. Til det formål blev der indkøbt og hentet 41 læs sten »paa adskillige Marker«. Man har været nødt til at køre uden for sognets grænser. Som det hedder i en præsteindberetning fra 1638: »Udi dette gantske Sogen findes huerchen Leer eller Steen andere end som hentes fra andere Steder.«⁴⁹

Stenene stod i 6 Skilling pr. læs eller i alt 3½ Daler 1 Mark og 6 Skilling. Diget blev oplagt af murmand Laurids Christensen, Hiehuss (Hedehuse) ved Donslund. Han var en af den type håndværkere, som måtte være bosiddende uden for købstæderne.

Iflg. liste over tiendeydere 1651 bor der en Lars Muurmester i et gadehus i Hedehus under Donslund. – Er det samme mand, har han været ganske ung i 1619 – og ret gammel i 1651! Murmanden var selvferde på kost i 14 dage til 10 Skilling om dagen pr. mand, i alt 4 Daler og 1½ Mark. Lønudgiften var på 1½ Daler, og udgiften til en vogn, der transporterede murmanden hjem efter endt arbejde var på 12 Skilling. I alt kostede arbejdet på diget således 9 Daler 3 Mark og 10 Skilling.

Også lågerne ind til kirkegården krævede vedligeholdelse. I 1617 fik en karl, der ordnede noget ved stolene i kirken og ved en port 1 Mark og 4 Skilling. To fjæle (brædder) og søm, der blev brugt til reparationen kostede 2 Mark. Året efter fik en karl 8 Skilling for at ordne noget ved en port.

Klokkelån

I 1613 fik Grindsted Kirke en ny klokke.⁵⁰ Den blev støbt i Lübeck til en anslået pris på godt 200 Rigsdaler, svarende til godt 250 slettedaler, som er den møntfod, regnskaberne er ført i.⁵¹ I øvrigt pudsigt nok netop i det år, da Lübeck sammen med Nederlandene og Danmarks hovedfjende Sverige dannede et forsvarsforbund mod Chr. IV til værn for handelens frihed på Østersøen. Handelskrig og handelsinteresser trivedes åbenbart udmærket side om side. Kontakten til Lübeck kan som allerede nævnt være kommet i stand gennem herredsprovsten, Søren Poulsen, sognepræst i Egtved, som i 1595 havde fået en ny kirkeklokke fra denne by. Desværre hører regnskabet for 1613 ikke blandt de bevarede, så vi har ingen mulighed for at se nøjagtigt, hvordan klokken er

finansieret. Men det fremgår af de bevarede regnskaber, at der blev optaget lån på i alt 140 Daler til finansieringen, 40 Daler hos fruén på Juellingsholm, Anne Grubbe, af Sdr. Omme Kirkes midler og 100 Daler hos Niels Clausen i Gildbjerg.

Lånet på de 40 Daler blev tilbagebetalt til Anne Grubbe med 10 Daler årligt i årene 1614-17, de tre sidste år med en forrentning af hovedstolen på 5%, mens der ikke er bogført nogen rente det første år. Dette år har Niels Clausen derimod fået 6% i rente af sine 100 Daler. Lånet fra ham blev i 1615 tilbagebetalt af korntiendefæsteren, Bendix Norby, som i forhold til kirken afskrev de 50 Daler som indfæste for korntienden, mens det blev aftalt, at de sidste 50 Daler kom til at stå som et lån, der skulle betales ham inden 10 år. Gælden er ikke indført i regnskaberne, og der ses hverken afdrag eller renter de følgende år, hvor der arbejdes med at nedbringe kirkens gæld til kirkeværgerne.

Hvordan de godt 100 Daler af klockens pris, som ikke var lånefinansieret, er blevet betalt, kan der kun gisnes om. Bendix Norby, som ses at have spillet en aktiv rolle i forbindelse med lånet, kan have givet dette beløb helt eller delvist. Den resterende del eller hele beløbet kan imidlertid også have været finansieret af kirken selv. En gennemgang af regnskaberne viser, at der fra 1615 med den store udgift til nyt klokkehus, som resulterede i en gæld til kirkeværgerne på 78 Daler, og frem til 1619, hvor den var nedbragt til 15 Daler, gennemsnitligt blev skåret godt 15 Daler af denne gæld årligt. Der kunne altså godt over nogle år før 1613 have været opbygget en formue stor nok til at

dække hovedparten af den ikke lånefinansierede del af udgiften til den nye klokke.

Klokkehus

Den nye klokke krævede en ny klokkestabel på kirkegården øst for kirken. Men man måtte langt hen for at finde det nødvendige tømmer »Her ere nu ingen Skoffue y Sognene, ...« hedder det i præstens indberetning i 1638.⁵² Heller ikke en tømmermand, der magtede opgaven, boede i nærheden. Kirkeværgerne har i den sammenhæng sikkert inddraget både sysselprovsten i Vejle og lensmanden på Koldinghus. Lensmanden for at finde steder at købe tømmeret, og sysselprovsten for at blive rådgivet om håndværker og måske få ham til at forhandle priser. Det vil give en god forklaring på to rejser, der er bogført i regnskabet for 1614: »Var i Kirkens Ærinde til Kolding« for 2 Mark og 2 Skilling, og »Bud til Vejle i Kirkens ærinde« til en pris af 1 Mark. Det er det eneste år, sådanne poster er bogført. Med ca. 50 km til Kolding og 40 til Vejle har ærindet hver gang taget mindst to dage på hesteryg, betydeligt mere, hvis det er foretaget på gåben.

Klokkehuset blev bygget i egetømmer og tækket og beklædt med fyrrebrædder. Tømmeret blev hentet tre forskellige steder, alle omkring fire miles vej mod øst fra Grindsted i Bindeballe, Bølling og Kærbølling. De største stammer krævede seks heste for vognen under transporten til Grindsted. Det har taget et par dage at få de tunge læs hjem med en vogntransport, der nok har været lejet på stedet, hvor tømmeret blev købt. Ydermere måtte tre vogne af sted for at hente tømmermand Søren Møller i

Kjeldkær (Bredsten Sogn), hans savskærer og fem svende til Grindsted. Det har taget mindst en dag hver vej, og ligeså, da tømmermanden og hans folk skulle retur.

I regnskabet står kun den samlede sum for indkøb af tømmer og brædder: 35 1/2 Daler og 6 Skilling; men det bemærkes at beløbet er talt sammen efter kirkeværgernes register. Værgerne har altså omhyggeligt bogført det enkelte indkøb. Udgiften til transport af tømmeret var på 15 Daler 1 1/2 Mark og 2 Skilling, og hver af de tre vogne, der kørte med tømmermanden, fik 3 Daler. Sognemændene, der lagde vogne til, har altså ikke gjort det gratis.

De syv mand i tømrrersjakket brugte 16 dage på opgaven. I den tid var de på kost, nok hos en af kirkeværgerne eller måske fordelt på dem begge, ligesom de sikkert har haft natlogi i deres lader. Kostprisen for en dag var som altid 10 Skilling, i alt 17 Daler og 2 Mark, så værgerne har haft en lille forretning ud af det, men også meget besvær.

Der blev brug for lidt ekstra kostpenge den dag, huset blev rejst og klokken hejst på plads, 1 1/2 Daler og 4 Skilling, svarende til, at der var 10 sognemænd på kost den dag, og så sluttede det hele af med en tønne øl til deling for 1 1/2 Daler.

Der gik 1/2 lispund (fire kg) stål til en pris af 1 1/2 Mark med til søm og spiger, som smeden fik 1 Mark og 2 Skilling for at 'slå'. Der er ingen stedsbestemmelse sat på smeden, som altså nok har boet i sognet i modsætning til, hvad der var tilfældet i nabosognet Grene, som i 1619 måtte bruge Anders Smed fra Randbøl. Tømmermanden og hans svende skulle også have løn, i alt 28

Daler 2 Mark og 6 Skilling. Alt i alt kom klokkehuset således til at koste 108 Daler 2 Mark og 3 Skilling.

Bispens penge

Til de faste udgifter hørte »Bispens Penginge« eller »Bispens Subsidium«. I alle årene er udgiften bogført som 1 Daler. I 1614 dog 2, men da har man været i restance. Det anføres, at det drejer sig om betaling for to år. Et blik til nabosognerens regnskaber tyder på, at beløbet er fastsat efter nogenlunde samme målestok som korntienden. Grene Sogn, hvis korntiende var på 10 ørter, betalte således i 1614 2 Mark og 5 Skilling, Sdr. Omme Sogn betalte med en korntiende på 21 ørter det dobbelte af Grene: 1 Daler og 10 Skilling. Grindsted med en korntiende på 17 ørter godt halvanden gang så meget som Grene.

»Der er efter alt at dømme tale om den såkaldte subsidium charitativum (kærlig gave/hjælp/bistand) til bispem af stiftets præster/kirker, som i middelalderen kunne bevilges bispem til imødegåelse af særlige udgifter som fx. det betydelige 'headhunter'-salær, der i senmiddelalderen skulle betales til paven. Som ved andre lejlighedsvisse afgifter i middelalderen, kunne det ske, at sådant frøs fast og blev til faste afgifter. I Ribe Stift var der strid om dette sent i middelalderen. En strid, som bispem formentlig trak sig relativt sejrrig ud af, siden afgiften optræder endnu i 1600-tallet, men da var det jo så blevet en afgift til kronen.«⁵³

Fattighjælp

Kun i et enkelt tilfælde i 1619 bogføres særskilt en udgift til »fattige folk« på 1 Mark.

Det virker lidt påfaldende. Inge Toftthøj Nielsens gennemgang af tilsvarende regnskaber fra sogne i den østlige del af sysselprovstiet viser adskillige nærmere specificerede udbetalinger til fattige i sognene enten i penge eller i naturalier. Det gjaldt da også, skriver hun, at »en af de forpligtelser, der fulgte med kirkeværgerbestillingen, var sammen med præsten at sørge for understøttelse af sognets fattige, kontrol med disses tiggeri og opretholdelse af et fattighus og en fattigblok ved dette.«⁵⁴

Det skønnes, at 5-10% af befolkningen på den tid måtte ernære sig ved tiggeri.⁵⁵ Men måske havde egnen omkring Grindsted ry for at være så fattig, at omvandrende tiggere lagde vejen udenom. Sognet lå jo heller ikke lige på hovedstrøget op gennem Jylland. Heller ikke i nabosognet Grene finder man udgifter til fattighjælp.

Afslutning

Det turde være fremgået, at et kirkeregnskab for 400 år siden var ret enkelt og overskueligt med sine få indtægts- og udgiftsposter. Men der er næppe tvivl om, at det har været kompliceret nok for kirkeværgerne at holde styr på regnskabet.

På indtægtsiden har de været afhængig af en naturaløkonomi, som for kvægtiendens vedkommende krævede en optælling af den enkelte ejendoms tilvækst i besætningen og efterfølgende inddrivelse af den trediedel af tienden, som tilkom kirken. Det kan ikke undgå at have givet visse problemer. Korn-tienden var mere sikker, dog størrelsesmæssigt afhængig af den fastsatte kapitelstakst. Og det er ikke ganske givet, at tiendefæsteren altid var punktlig med sin afregning.

På udgiftsiden var der en række faste poster, som beløb sig til rundt regnet en fjerdedel af indtægterne. De øvrige tre fjerdedele var i almindelighed tilstrækkelige til at dække forskellige reparationer og anskaffelser. Men nødvendige større anskaffelser som f.eks. en ny klokke eller klokkehus kunne slå bunden ud af kirkens kasse og i ét dermed kirkeværgernes privatøkonomi. De to dele hang sammen. Kirkeværgerne nød godt af et evt. overskud, som styrkede deres private likviditet; men de hang også på et evt. underskud.

Al enkelthed til trods i regnskaberne er der derfor næppe nogen nutidig kirkeværg eller kirkekasserer, der ville bytte med den tids kirkeværg/kasserer.

Litteratur

- Andersen, Lise, Larsen, Finn: *Blytækning af Dalblyneder kirke i Historisk Årbog for Randers amt 1987*: 109-118
- Appel, Charlotte: *Den gemene mand og bogstavernes verden i: Bach-Nielsen m.fl. (red.) Danmark og Renæssancen 1500-1650, 2006*: 186-195
- Appel, Charlotte og Fink-Jensen, Morten: *Da læreren holdt skole. Dansk Skolehistorie 1, 2013*
- Dahlerup, Troels: *Det danske Sysselprovsti i Middelalderen, 1968*
- Dahlerup, Troels: *Om Tienden i: Fortid og Nutid 1981*: 3-14
- Dahlerup, Troels: *Subsidium Charitativum i: Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder XVII, 1972*
- Dahlerup, Troels: *Tiend (Danmark) i: Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder XVIII, 1974*
- Gelting, Michael H.: *To profiler gennem Ribe stifts tiender i 1500-tallet i: Festskrift til Poul Enemark 1983*: 233-254
- Gelting, Michael H.: *Træk af kirkernes ejendoms- og forvaltningshistorie i Danmarks Kirker, Ribe Amt: 1019ff.*
- Jensen, Mogens: *Grindsted Kirkes klokke – 400 år i: Fra Ribe Amt 2013*: 73-84
- Kirkeordinansen 1537/39. Tekstudgave med indledning og noter ved Martin Schwarz Lausten 1989
- Krogh, Knud J.: *Tag af bly i: Nationalmuseets Arbejdsmark 1976*: 154-166

Kvist, John: *Egtved Sogn I*, 1978
 Larsen, Joakim: *Bidrag til Den danske skoles Historie, Bd. 1*, 1984
 Lauridsen, John T.: *Jens Bertelsen – storkøbmand i Vejle på Christian IV.s tid i sammes: Krig, købmænd og kongemagt – og andre 1600-tals studier*, 1999: 71-95
 Mikkelsen, Jørgen: *Sjællandske Markeder i: Historie/Jyske Samlinger Bind 1994/2: 1-39*
 Møller, John M.: *Historiske Oplysninger om Slaugs Herred*, 1914
 Nielsen, Inge Toftbøj: *Kirkevæger, sognemænd og øvrighed i Koldinghus Len 1580-1660 i: Vejle Amts Årbog 1972: 122-201*
 Petersen, Jørn Henrik, Petersen, Klaus, Christiansen, Niels Finn (red.): *Dansk Velfærdshistorie, Bd. 1*, 2010
 Poulsen, N. J.: *De græsklædte grave. Landsbykirkegården fra grønning til haveanlæg i Nationalmuseets Arbejdsmark 2003: 49-65*
 Poulsen, N. J.: *Jyske kirker på Christian IV's tid. Seks års kirke-regnskaber 1614-20 fra Jelling Syssel i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1980:56-66*
 Tiende på hjemmesiden: www.danmarkshistorien.dk
 Troels-Lund: *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede, Illustreret Udgave, Bd. XIV*, 1914
 Villadsen, Holger: *Folkekirkens gudstjenesteform 1992 – liturgiske artikler og foredrag*, Books on Demand 2011
En Visitatsbog af Peder Palladius – på nudansk med indledning og noter af Martin Schwarz Lausten 2003
 Aakjær, Svend: *Kirkeafgift og Kirketiende i Ribe Stift 1321-1682 i Fortid og Nutid XVI, 1945: 76-88*

Noter

1 Regnskaberne findes i Rigsarkivet under Danske Kancelli Rentekammerafdelingen: Seks års kirkeregnskab indsendte i henhold til kgl. missive af marts 1620, 9-11 Jylland, B184. Regnskaberne fra Nørup og Bredsten Sogne er ikke med i materialet.
 2 Dahlerup 1968:297
 3 http://www.horsboel.dk/ejendom/Tiendeydere_1651_Grindsted_Sogn.pdf
 4 Kirkeordinansen:212 note 181
 5 Poulsen 1980:59
 6 Visitatsbog:29
 7 Appel 2006:195; jf. Appel og Fink-Jensen 2013:130: »siden reformationstiden har det danske landbosamfund været ... 'kollektivt alfabetiseret'«
 8 Dahlerup 1968:322
 9 Lauridsen 1999:71ff.
 10 Dahlerup 1968:19
 11 Nielsen 1972:82 – jf. Poulsen 1980:57: »en pæn ekstra-

indtægt i de afgifter, som kirkerne var pligtige at betale ham«
 12 Poulsen 1980:57
 13 Dahlerup 1968:321
 14 Visitatsbog:158
 15 Kvist 1978:314f.
 16 Møller 1914:212f.
 17 Larsen 1984:13ff., 43ff.
 18 Nielsen 1972:172
 19 Dommen over Christofer Rosenkrantz er foreviget i Marstrands store maleri i Christian IV's gravkapel i Roskilde Domkirke.
 20 Møller 1914:36ff.
 21 Poulsen 1980:58 »vist februar«, Dahlerup 1968:7 »o.Mid-faste«
 22 Gelting i Danmarks Kirker Ribe Amt: 1024f.
 23 Dahlerup 1981:7f.
 24 Dahlerup 1974:293
 25 Larsen 1984:66 angiver, at kongens trediedel iflg. Reskript af 25/8-1540 blev delt mellem degn og fattige.
 26 Se Tiende på www.danmarkshistorien.dk
 27 Møller 1914:5f.
 28 Larsen 1972:142
 29 Danmarks Kirker Ribe Amt:2246f.
 30 Nielsen 1972:145
 31 Visitatsbog:40
 32 Villadsen 2011:157f.
 33 Jf. Appel 2006:193: »Havde man særlige ønsker, gjaldt det om at møde frem til det årlige marked i de lidt større købstæder, hvor københavnerboghandlerne opslug boder med deres varer.«
 34 Larsen 1984:43
 35 Visitatsbog:67f.
 36 Visitatsbog:16; 157; provst Holger Villadsen fortæller i mail 11.4.2013, at det af statutterne for kalentet i Lolland Sønder provsti fremgik, at et af formålene var at forsyne præsterne med vin.
 37 Dansk Kirke-Leksikon for Norden, III, 1911:415
 38 Norsk historisk leksikon (2004), opslagsord 'oblat' nævner import af oblater fra Danmark og senere privilegier på fremstilling af dem. I begge tilfælde et udtryk for en specialiseret og centraliseret produktion.
 39 Mikkelsen 1994:13
 40 Visitatsbog:30
 41 Krogh 1976:155
 42 Krogh 1976:156f.
 43 Illustration i Krogh 1976:161
 44 Andersen & Larsen 1987:110

45 Oplysning om disse specialsøm er givet af blytækker Michaelsen, Thyholm. 'Vansche søm' kan vel tænkes at være en fejlskrivning for 'Vindscher søm' (vindskede-søm) – eller måske et dialektudtryk om samme. Denne opfattelse bygger på mailudveksling med redaktør ved Danmarks Kirker, Hugo Johannsen, som i øvrigt ikke er stødt på udtrykket.

46 Visitatsbog:31f.

47 Troels-Lund 1914:261

48 Poulsen 2003:56 – jf. artiklen som helhed

49 Møller 1914:20

50 Jensen 2013:73ff.

51 Fra 1625 var en slettedaler = 2/3 Rigsdaler. Men af enkeltposter i regnskaberne fra 1614-20, hvor beløb er angivet i Rigsdaler og omregnet til slettedaler, fremgår, at en sletteDaler i perioden svingede mellem 6/7 og 4/5 rigsdaler.

52 Møller 1914:10

53 Anders Bøgh, lektor, dr.phil. Aarhus i mail 25.3.2013 – jf. Troels Dahlerup 1972: *Subsidium charitativum* og Aakjær 1945:82 »Udtrykket 'Bispens Subsidium' bruges endnu i det 17. Aarhundredes Kirkeregnskaber.

54 Nielsen 1972:144f.

55 Petersen m.fl. (red) 2010:171f.

Mogens Jensen, provst emeritus, dr. theol., Engvej 16, 7200 Grindsted. Har bl.a. udgivet disputatsen To Mænd og deres Mission, 1992, artikler i fagtidsskrifter og lokalhistoriske bidrag til Egnsbogen, Grindsted. Bidragyder til Danmarks Nationalleksikon og Kvindebiografisk Leksikon. Tænk Efter-skrivent i JydskeVestkysten siden 1997.